

UDK 811.163.6'282

Metka Furlan

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

PIVŠKO *JYGAJO SE* 'GUNCAJO SE' (PETELINJE) ALI O NASTANKU SLOVENSKEGA RAZMERJA *JUGATI* : *GUGATI*

Ker pivški govor delovanja sekundarne palatalizacije velarov ne pozna, je glagol *jygajo se* 'guncajo se' (Petelinje) s svojimi slovenskimi fonetičnimi ekvivalenti iz slovenskega *gúgati se* razložen z disimilacijo $g : g \rightarrow \emptyset : g$ in nastopom protetičnega *j-*.

Since the Pivka dialect does not have second palatalization of velars, the verb *jygajo se* 'they are swinging' (Petelinje), with its Slovene phonetic equivalents from Slovene *gúgati se*, is explained with dissimilation $g : g \rightarrow \emptyset : g$ and the appearance of the prothetic *j-*.

Ključne besede: pivški govor, slovenska leksika, slovenska sekundarna palatalizacija velarov, disimilacija, protetični *j-*.

Key words: Pivka dialect, Slovene lexicon, Slovene secondary palatalization of velars, dissimilation, prothetic *j-*.

1 Med gradivom za Slovenski lingvistični atlas (= SLA) se v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU za govor Pivke¹ z okolico hrani dvoje zapisov, in sicer v treh zvezkih zapise pokojnega akad. Tineta Logarja, ki jih je na Pivškem² zbral leta 1953 in julija 1954., ter pod njegovim mentorstvom izdelano diplomsko nalogo študentke Alenke Tanko iz leta 1986, ki se omejuje na govor vasi Pivka. Ker je bila diplomatska naloga izdelana po natančno določenem vzorcu, je razumljivo, da je jezikovno bolj raznoliko Logarjevo gradivo. Prav med njegovimi zapisi je namreč mogoče zaslediti lekseme, ki jih v Pleteršnikovem slovarju ni, nekateri pa Pleteršnikov slovar dopolnjujejo, ker kažejo na širši areal, kakršnega je lahko zabeležil sam Pleteršnik. Čeprav ima Logarjevo gradivo danes že kar častitljivo starost, je bila marsikatera njegova beseda ponovno zajeta v pivškem govoru, zabeleženem v kratkih zgodbah *Kaku so živeli in si dejlali kratek cejt* iz leta 1996, ki jih je zbrala Andreja Žéle.

1.1 Tako na primer glagol *tabláti, -âm*, ki ga je Logar kot *tǎblat, tablâmo* 'klepetati' zabeležil v Selcah, v realizaciji *tǎblət* 'veliko, prazno govoriti, govoričiti', npr. *kár naprej nekáj tǎbla*, ponovno najdemo v knjigi Želetove (Žéle 1996: 200), med drugimi slovenskimi leksikalnimi zbirkami pa le še v Tominčevem slovarju črnovrškega rovtarskega narečja: *tǎblət, tǎblâ* 'čenčati' (Tominec 1964: 217).³

Nasprotno pa glagola *olâjnat* 'popackati', ki ga je Logar zabeležil v Parjah, v knjigi Želetove ne najdemo. Ta denominativ iz samostalnika *lájno* n 'blato, govno, izrebki'

¹ Tako je bil kraj po drugi svetovni vojni preimenovan iz Šen(t)peter na Krasu, pivško *Šent'pīstər na K'ra:si* (narečni zapis iz Tanko 1986).

² Poleg gradiva za kraj Pivka Logarjevi zapisi vsebujejo tudi gradivo krajev Jurišče, Trnje, Klenik, Nemška vas, Petelinje, Koritnice, Parje, Žagorje, Selce, Palčje, Bač in Gradec pri Slavini.

³ Izvor glagola ostaja nejasen.

< psl. **lajbnó* (Bezljaj v ESSJ: II, 121) dopolnjuje do sedaj znani ozek areal njegove rabe, saj ga Pleteršnik navaja le iz slovarske zbirke, ki jo je Luka Svetec zbral v okolici Kamnika in okolici Litije. Čeprav je bil samostalnik *lájno* zabeležen že pri Dalmatinu, Bohoriču, Megiserju, Pohlínu, Murku, Cigaletu in Janežiču ter ga je Miklošič poznal iz Ribnice, Caf pa s porečja Ščavnice,⁴ je podatek o denominativu *olájmati*, -am pomemben posredni pokazatelj o rabi tega slovanskega termina za pojem 'govno' v slovenščini.

Podobnih primerov iz Logarjevega pivškega gradiva bi se dalo navesti še več, a bom tu enega predstavila v širšem kontekstu.

2 Pivško *jŷŷajo se* 'guncajo se (na lestvi, veji)'

Pivški glagol *jŷŷajo se* z varianto *jŷžajo se* (Petelinje) po Logarjevi predstavitvi označuje dejanje, ko se človek guga/gunca. Iz njegove dopolnitve, da se to dejanje izvršuje na lestvi ali veji, pa bi bilo mogoče sklepati, da se je pri označevanju guganja na gugalnici morda uporabljal drug glagol, saj poroča, da gugalnici v Petelinjah pravijo *vāŷŷalca*.⁵ Kakor koli že, Logar je še zapisal, da se besedotvorno variantni glagol uporablja za označevanje majavosti zoba: *zūop se jŷže* 'zob se maje' (Petelinje). Monografija Želetove nobenega od glagolov ni zabeležila, kar pa ne izključuje, da na Pivškem ne bi bili več živi in v rabi.

⁴ Podatki so povzeti iz Pleteršnikovega slovarja.

⁵ V knjigi Želetove tega samostalnika ne najdemo, opozorjeno pa je na glagol *vāngət (se)* 'gugati (se)', ki z rabo *se jə vāngou na veji* (Žéle 1996: 201) 'se je gugal na veji' kaže na mlado terminologizacijo poimenovanja za gugalnico kot posebne vrste otroškega igrala. Glagol je soroden s hrv. čak. *vāngāt (se)* 'zibati se', npr. *Navangali smo se va kajici po onom jugu više nego bi se bili na ringešpilu!* (Turčić 2002: 255). Izhodišče slovensko-hrvaškega narečnega leksema je torej ekspresivno nazalizirani glagol **vangati se*, ki je bil tvorjen iz arealno širšega slovanskega **vagati se* 'nihati se, majati se, zibati se, gugati se ipd.'. Ta je znan v sln. porabskem *vāgati se*, *vāgan se* 'zibati se' (Mukič 2005: 389), v koroški glagolski izpeljanki *vag-ut-ati*, prim. rož. kor. *vahūtātə*, -am se 'zibaje hoditi', se *vahūta q anā zibu* (Šašel 1957: 139) 'se ziblje kot zibelka', obir. kor. *wahū:tat se* 'majati se (o mizi in pohištvu)', *Mi:za se wahū:ta* 'miza se maje' (Karničar 1990: 255), ukr. *vagatysja* 'oklevati, premišljati se', tudi *vāgalka* 'gugalnica', br. *vahácə* 'majati', č. *vāhat* 'kolebati, obotavljati se, biti omahljiv' (→ p. *wahać* 'zibati, gugati, majati, nihati'). Izhodni glagol **vagati se* 'sem in tja se premikati, majati se ...' je nastal po refleksivizaciji slovanskega trgovskega termina **vagati* 'tehtati, sem in tja premikati' (Machek 1968: 674), denominativa iz starovisokonemške izposojenke **vāga* 'tehtnica'. V to besedno družino spada tudi črnovrško *wāŷŷlčə* < sln. **vagalica* 'v zvezi je nā wāŷŷlčə 'ne stoji trdno' (Tominec 1964: 227) < **je ena vāgalica* 'je kot tehtnica' in sln. pridevnik *vāgan* 'majav' in prislov *vāgano* 'majavo, negotovo, dvomljivo' v črnovr. *jə wāŷŷnā rīžč* 'ne stoji trdno' (Tominec 1964: 227) < **je ena vāgana reč*, rož. kor. *vāhanə* (adv.) 'negotovo, dvomljivo' (Šašel 1957: 139). Na drugačen denominativ iz **vāga* 'tehtnica' kaže rož. kor. *vahvāte*, -ām 'majati (o kolesu, ki se ne suče enakomerno)' (Šašel 1957: 139) < **vagovati*.

V Istri v Maliji gugalnici pravijo 'vunŷalca, v Šmarju 'vunŷalcā, v Marezigah pa 'uŷŷalcā (Cossutta-Crevatin 2005: 369). Nobenega od teh treh samostalnikov pa fonetično ni mogoče izvajati niti iz **vāgalica* niti iz **vagalica*, ampak le iz **vongalica* (Malija, Šmarje) in **vogalica* (Marezige). Korenski vokal *o* bi sicer lahko nakazoval, da je v slovenščini ob izposojenki *vāga* in denominativnem glagolu *vāgati* 'tehtati' obstajal tudi par z ojevskim korenskim vokalom **vōga* : **vōgati* (→ **vō-n-gati*), v katerem bi bilo zaradi slovanskega vzglasnega *v-* mogoče prepoznati mlajšo nemško izposojenko od *vāga* iz stvn. *wāga* 'tehtnica'. Ker pa taka variantnost drugod na slovenskem prostoru ni znana, se zdi bolj verjetno, da so bili samostalniki z ojevskim vokalom iz prvotnih **vāgalica* in **vagalica* preoblikovani od glagola *vogati* 'poganjati', prim. 'uegət 'poganjati (o kolesu)' (Sveti Anton; Jakomin 1995), ker se gugalnico pravzaprav poganja.

Artikulacija prvotnega slovenskega dolgega vokala **ū* se je v pivškem govoru tako kot tudi v južni notranjščini v ustni votlini pomaknila naprej, kar je dalo prednji vokal y [ü], prim. *šýše* 'suša' (Petelinje) < psl. **súša, slýžit* 'služiti' (Petelinje) < **služiti, slúžišb, kyǰie* 'kuhinja' (Petelinje) < **kūchyn'a*. Zato je v glagolskih oblikah *jýyajo se* in *se jýže* ob njunem križancu *jýžajo se* treba prepoznati v Pleteršnikovem slovarju zabeležen glagol *júgati, -am* 'gugati', ki bi mu bilo treba dodati še besedotvorno varianto *júgati se, júžem se* 'gugati'.

Pleteršnik je glagol *júgati, -am* abstrahiriral iz štirih različnih virov, in sicer iz Janežičevega slovensko-nemškega slovarja v Hubadovi priredbi iz leta 1893, kjer se ob *júgati, -am* 'schaukeln, hin und her bewegen; lockern' navaja tudi *jugalnica* 'Schaukel' (Janežič 1893: 166), iz Zalokarjevega slovensko-nemškega slovarja iz leta 1856, iz Štrekljeve monografije o goriškem srednjekraškem narečju: *jýyat, jýžem* 'schaukeln' (Štrekelj 1887: 120)⁶ in iz Vrtovčevih spisov. Če samo nakažem, da je Pleteršnik podatek o Štrekljevi medparadigmatski zvezi *jýyat, jýžem* 'schaukeln' v slovarju zanemaril, lahko iz njegovega gesla *júgati, tj. júgati, -am, vb. impf. = gugati, Jan., Z., Štrek., Vrtov.,* v katerem je med glagoloma *júgati* in *gúgati* postavljen enačaj, razberemo, da je po Pleteršnikovem mnenju glagol *júgati* po fonetični poti nastal iz *gúgati*. Enako je Pleteršnik predstavil tudi samostalnik *júgalica* 'gugalica', ki ga navaja iz Janežičevega slovarja,⁷ Miklošičevega slovarskega gradiva in za območje Notranjske. Ker sta glagol in samostalnik sinonimna, je to možno, vprašanje pa je, kakšna je ta fonetična pot bila.

2.1 Glagol *jýgati/júgati* na območjih s sekundarno palatalizacijo velarov

Glagol *jýyat* 'gugati' je bil zabeležen v Brkinih, v kraju Barka (Čepar 2009: 16), kjer je sekundarna palatalizacija velarov sistemska, prim. *čýxíq* 'kuhinja', *čýrñik* 'kurnik', *núaje* 'noge', *varēsj* 'orehi' (Andolšek 1976: 6, 146).

Sekundarna palatalizacija velarov je sistemska v rižanskem govoru Ospa, npr. *bōšk* 'gozd', toda *u bōščj* 'v gozdu' (Logar 1957), zato je glagol *jýyat se* v zvezi *se jýyat na* 'čarbat' (otročka igra), pri kateri se udeleženca s hrbtoma drug ob drugem, držeč se za roke, premikata naprej in nazaj⁸ (Cossutta-Crevatin 2005: 377), kjer pomeni 'gugati', kar potrjuje tudi osapsko *jýyǽlca* 'gugalnica' (Cossutta-Crevatin 2005: 369), lahko tako kot brkinski palatalizirani refleksi iz *gúgati*.⁹

Sekundarna palatalizacija velarov v rižanskem govoru Svetega Antona sicer ni sistemski fonetični pojav, leksikalni ostanki, ki nanj kažejo, pa v govoru so, prim. *ba'rješe* 'hlače' < *bregēše*, 'šiša' 'hiša, kuhinja' (Jakomin 1995), *t'islica* 'vrsta trave, kis-

⁶ Z enakim razvojem vokalizma tudi goriškokraško *sýkat* 'sukati', *mýkat* 'mukati' itd. (Štrekelj 1887: 120).

⁷ Kot je bilo že omenjeno, v Janežiču 1893 najdemo le *jugalnica* 'Schaukel'.

⁸ Po SSKJ se tej igri pravi *vagati sol*. Z enakim glagolom se označuje ponekod drugod v slovenski Istri, prim. *sǽ* 'vayət' (Malija, Pomjan), *se* 'váyat' (Potok), *se* 'váyat' (Dekani), *se* 'vayət' (Črni Kal), *sǽ* 'váyət na' 'čarbot' (Trebeše; vsi istrski primeri so iz Cossutta-Crevatin 2005: 377).

⁹ Cossutta-Crevatin 2005: 363 z op. 1, sporočata, da v Črnem Kalu v neposredni v bližini Ospa ob glagolu 'zibat' 'zibati' obstaja tudi 'juyət', ki označuje močnejše zibanje, pa tudi samostalnik 'jyyǽlca' 'gugalnica' (Cossutta-Crevatin 2005: 369). Ker se v govoru kuhalnici reče 'čuxǽncǽq' in pozna enak refleksi za sln. *kuhalnica* tudi govor Ospa (Cossutta-Crevatin 2005: 436), je te primere treba razložiti na enak način kot svetoantonske v nadaljevanju besedila, tj. kot leksikalne ostanke z delovanjem sekundarne palatalizacije velarov.

lica' (Kavrečič 1968) < *kislīca*. Pojav, ki odraža notranjsko potezo svetoantonskega govora, pa je presenetljivo ohranjen tudi v poziciji pred svetoantonskim *u* iz prvotnega slovenskega dolgega *ū*, npr. '*čumərn* 'malovreden' < *kumeren*, '*čuhnja* 'kuhinja', '*čuhenca* 'lesena kuhalnica', '*čubət* 'skubiti (kokoš)', *so čuble drjeu* 'so razredčili veje', *ga je oščubo* 'ga je oskubil', '*čušterca* 'martinček' < *kuščerica*, '*ščuta* 'skuta' (Jakomin 1995).¹⁰ Ker v navedenih primerih konzontan *č* v zaporedju *-ču-* fonetično ni mogel nastati v zaporedju *-ku-*, ampak le v *-ky-* [kü] < *-kū-*, so svetoantonski palatalizirani primeri tipa '*čumərn* gotovo analoško posodobljeni iz prvotnih tipa *'*čymərn*. To pa pomeni, da so bili substratni notranjski refleksi tipa *'*čymərn* posodobljeni v tip '*čumərn*¹¹ na podlagi superstratnega sistema z refleksom *u* < sln. *ū*. Po podatkih iz Logarjeve zapuščine na tem območju na enak refleks *u* < sln. *ū* kažejo tudi govori Trebeš, Sočerge, Loparja, Gračišča in Kort,¹² zato te posodobitve gotovo niso v zvezi z vplivom knjižnega jezika, ampak odraz preteklih narečnih dogajanj.

Zaradi leksikalnih ostankov, ki potrjujejo delovanje sekundarne palatalizacije velarov, je možno, da je enak pojav botroval tudi vglasju *j-* v svetoantonskem glagolu '*jugət* 'majati, gugati se na veji', *zueb se juga* 'zob se maje' (Jakomin 1995).¹³

Če bi bil glagol '*jugati* izpričan samo v govorih s potrjenim neposrednim, tj. sistemskim, ali posrednim, tj. leksikalnim, delovanjem sekundarne palatalizacije velarov, bi njegov nastanek iz '*gugati* lahko pripisovali delovanju tega fonetičnega pojava. Ker pa je izpričan tudi v govorih, kjer ta pojav ni potrjen (npr. že navedeno goriškokraško '*jýyat*, '*jýžem*), je za njegov nastanek treba poiskati drugačno razlago.

2.2 Glagol '*jugati* na območjih brez sekundarne palatalizacije velarov

Na Pivškem tako kot na goriškokraškem območju, od koder po Štreklju poznamo '*jýyat*, '*jýžem* 'schaukeln', sekundarna palatalizacija velarov ni potrjena. V vsem Logarjevem gradivu s Pivškega bi o delovanju tega pojava sicer lahko pričal le en sam primer, in sicer '*pretššik* 'prostor pred hišnimi vrati' (Parje) iz '*pred-hišek*. Ker pa je 'palataliziran' primer '*šišę* 'hiša' oz. '*šiša* 'isto' znan tudi iz Borovnice oz. Menišije in ker v dolenjščini sekundarne palatalizacije velarov ni, je osamljeno '*pretššik* < *'*pred-hišek* iz Parij, južno od Pivke, bolje razložiti tako, kot je Ramovš storil za omenjena dolenjska primera, ko je sklepal, da je dolenjsko '*šišę/šiša* 'hiša' samo navidezno palatalizirano in da je verjetno rezultat asimilacije *x* : *š* → *š* : *š*: '*hiša* → '*šiša* (Ramovš 1924: 246).

Sekundarne palatalizacije velarov z rezultatom *j* iz *g* ni značilnost črnovrškega narečja. Kot je znano, se v njem tako kot v nekaterih drugih rovtarskih narečjih palatalizacija velarov kaže z anticipiranim *j*, npr. '*nogę* (im. mn.) > *'*nogje* > *'*nojge* > črnovr.

¹⁰ Primere za to pojavnost navajam le iz Jakominovega slovarja, potrjuje pa ga tudi gradivo obeh diplomskih nalog z narečnim gradivom iz Svetega Antona (prej Pridvor pri Kopru), tj. Kavrečič 1968 in Fikon 1975.

¹¹ Naj samo omenim, da Ramovš 1935: 73, enak tip refleksa, tj. '*čupla* < '*kupila*, navaja, a ne razlaga za Škedenj pri Trstu, Rigler 2001: 233, pa za Sveti Ivan (Trst), npr. '*čuha* < '*kuha*.

¹² Gradivo iz zapuščine mi je bilo na voljo v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. Za prijazno opozorilo nanj se zahvaljujem kolegici dr. Karmen Kenda Jež.

¹³ Isti glagol se ohranja v imenu '*Ne me jugat* glasbene skupine iz okolice Kopra, kjer pomeni že 'ne me hecati, zafkravati', kar se je razvilo prek motivacije *'*ne me majati, begati* (v prepričanju)'.

nějyę 'noge'. Trije primeri z vidnim ali nevidnim *j < g* pa najbolj verjetno predstavljajo ostanek substratne gorenjske plasti: *řarǫf* 'varuh, skrbnik', *jěšprejǫn* 'ješprenj' in *pěriše* 'prgišče'.¹⁴

V črnovrškem govoru je izpričana izpeljanka *júgljati*, ki je v odnosu do podstavnega glagola *júgati* deminutivna tvorjenka tipa *sukljati* ← *sukati*, *kuhljati* ← *kuhati*. Glagol *júgljati* se v govoru pojavlja v alternaciji z bolj pogostim *gúgljati* 'majati': *mřza se yúyę/júyę* (Tominec 1964: 97). Zaradi fonema *u*, ki se niti v črnovrškem govoru in niti v substratni gorenjski plasti nikoli ne bi razvil v palatalizirajoči vokal prednje vrste, je jasno, da v črnovrški obliki *júyę* vzglasni *j*- ne more predstavljati rezultata sekundarne palatalizacije velarov.

Četrti primer s takega območja¹⁵ je porabsko prekmursko *úgati*, *-an* 'majati', *úgati se*, *-an se* 'majati se, zrahljati', *Záub se mu úga*. 'Zob se mu maje.', *úgavi* (adj.) 'majav', *úganje* (n.) 'majanje' (Mukič 2005: 387). Tu je vsa besedna družina v nasprotju z vsemi drugimi znanimi primeri celo vokalno vzglasna. Glede na prekmursko narečno podstavo pa je nepričakovana kvaliteta vglasnega vokala *u*-, pri kateri bi za prvotno dolgi naglašeni sln. **ū* pričakovali refleks *ú*, prim. por. pkm. *súkati*, *súčen* 'sukati, navijati, zvijati' (← jsl. **súkāšb/súčešb* ← psl. **sukāti*), *dúj* (m), g. *-a* 'duh' (< psl. **dūchb*), *dúša* (f) 'duša' (< psl. **dūšā*), *gúžina* 'malica' (< psl. **jūžina*).¹⁶ Vendar besedna družina *úgati* 'majati' v porabskem leksikonu ni edini tak izstopajoči primer. Logar 1981: 216, je odstopanje v '*kukanca* 'kukavica' povezoval z onomatopejskostjo besede. Ker njegovo razlago potrjuje posamične ekspresivne besede z enakim refleksom, kot so npr. porabski medmet *údri* (Mukič 2005: 387) < **u-dbr-i* (imper.) 'udari!', ljubkovalnica *lúbi* (m) 'ljubi, ljubček' (toda pridevniško pričakovano *lúbi*, *-a*, *-o* 'ljubi') in manjšalnica *lúnica* 'lunica', je vokalizem besedne družine *úgati* torej lahko znak njenega ekspresivnega položaja v porabski leksiki.¹⁷

Če bi se drugod potrjeni glagol *júgati* v porabskem sistemu razvijal po pravilih nevtralne, sistemske fonetike, bi se pred prehodom *j > g* pred porabskimi prednjimi vokali glasil **júgati*, po njem pa **gúgati*, prim. porabsko *gúžina* 'malica, južina'.

2.3 Kranjskogorsko *júngati* 'gugati' in rožansko koroško *júnhatə* 'gugati, ujčkati'

Sekundarna palatalizacija velarov je sicer ena od temeljnih značilnosti koroške in gorenjske narečne skupine, vendar tu naglašeni *u* nikoli ne preide v palatalizirajoči vokal ijevske vrste, zato vzglasni *j*- v kranjskogorskem glagolu *júngati*, *-am* 'gugati',¹⁸ o katerem poroča Pleteršnik, ter rožanski besedni družini *júnhatə*, *-am* 'gugati, ujčkati', pf. *najúnhatə se*, *júnhélca* (f) 'gugalnica' (Šašel 1957: 50) < sln. **jungalica* z ekspre-

¹⁴ O teh, zlasti pa o četrtem črnovrškem primeru Furlan 2010.

¹⁵ Izglasni konzonant *-j* v porabskem *lúj* 'lug', *lújatni* adj. 'lužen' (Mukič 2005: 182) seveda ni rezultat sekundarne palatalizacije velarov, ampak je tako kot v porabskem *směj* m 'smeh' (Mukič 2005: 332) nastal iz *-h*, ta pa po spirantizaciji iz nezvenečega izglasnega *-k*: sln. *lūg* > **lūk* > **lūχ* > porabsko *lúj*.

¹⁶ Vsi navedeni primeri so iz Mukič 2005.

¹⁷ Vokalno vzglasje glagola *úgati* bo razloženo v nadaljnjem besedilu.

¹⁸ Zgornjesavska dolina od Jesenic prek Podkorena do Rateč vsebuje precej ziljskih koroških značilnosti (Logar 1996: 40), zato je možno, da predstavlja glagol ostanek ziljske koroške leksike.

sivno nazalizacijo tipa *gungati*¹⁹ ← *gugati* ne more biti rezultat delovanja sekundarne palatalizacije velarov.

V slovensko besedno družino *júgati* spada tudi rožansko *húj:žəlca* (f) 'gugalnica' (Zell/Sele), čemur v obirskem govoru ustreza *hù:jčə̀lca* (Karničar 1990: 253). Medtem ko je obirsko poimenovanje za gugalnico izpeljano iz koroškega glagola *hújčkat* 'zibati, gugati', izglagolske tvorjenke na *-ka-* iz *hújčati* 'isto', kar je bilo pred vnosom prehodnega *j* v naglašeni zlog zaradi vzglasnega *h-*, ki je substitut za n. *h-* (npr. rož. kor. *háb-nar* m 'lončar' : n. *Hafner*; rož. kor. *háfiəl* m 'sponka' : n. *Haftel*), gotovo izposojeno iz n. *hutschen* 'gugati'.²⁰ Oba glagola sta bila znana v rožanskem govoru kot *hújčqatə* in *hújčato* 'zibkati na kolenih, gugati' (Šašel 1957: 41), drugega pa je v svojem slovarju zapisal že Gutschmann, ki ob *huizhati* 'hutschen, gor inu dol poganjati' [hujčati], navaja tudi *huizhalica* 'woran man sich hutschet' [hujčalica], kar ustreza rožanskemu *hújčəlca* (vse Šašel 1957: 41). Toda *húj:žəlca* < sln. **hujžalica* zaradi konzonanta *ž* ne more biti člen koroške besedne družine *hujčati*, ampak posredno potrjuje obstoj iste glagolske osnove, ki je bila omenjena v pivški obliki *jýžajə se* 'gugajo se', tj. **juža-*. Čeprav nam *húj:žəlca* z vzglasnim *h-*, ki v koroščini ne more biti protetičnega izvora pred *u-*, in s prehodnim *-j-* jasno kaže, da je v koroščini dominantno vlogo prevzel izposojeni glagol **hučati* → *hu-j-čati* → *hu-j-č-ka-ti*, ki je prvotno **južalica* 'gugalnica' preoblikoval v **hujžalica* (> *húj:žəlca*), se sled glagolske osnove *juža-* v koroški narečni bazi nedvomno ohranja prav v samostalniku *húj:žəlca*. Glagolska osnova *juža-* je zaradi fonemskega zaporedja *-ža-* ahistorična, posredno pa tako kot pivška *jýžajə se* kaže na slovensko tematsko osnovo **juže-*, ki je bila do sedaj prepoznana v pivškem *zúop se jýže* 'zob se maje' in goriškokraškem *jýyat, jýžem* 'schaukeln'.

Ker medparadigmatsko zvezo *júgati, júžem* potrjujejo posamezni govori iz treh različnih slovenskih narečnih skupin, tj. v primorski, dolenski in koroški, je bil njen areal v preteklosti gotovo precej širši.

3 Slovensko *jugati/jungati* : *gugati/gungati* ...

Areal zbranega narečnega gradiva z glagolom *júgati (se), júgam/júžem (se)* 'majati (o veji, zobu)' in njegovima ekspresivnima variantama *júgljati se, júgljem se* 'majati se (o mizi)' (Črni Vrh nad Idrijo) ter *júngati, júngam* 'gugati, učkati' (Kranjska Gora, rožansko koroško) na eni strani kaže, da vzglasni *j-* razen na brkinskem (Barka) in rižanskem območju (Osp, Črni Kal; Sveti Anton) ne more biti rezultat delovanja sekundarne palatalizacije velarov, na drugi pa zaradi formalnega in pomenskega ujemanja z *gúgati, gúgam* in njegovima ekspresivnima variantama *gugljati* ter *gungati* ni verjetno, da glagola ne bi bila genetično povezana.

¹⁹ Glagol *gūngati, -am* 'gugati' je Pleteršnik vključil v svoj slovar na podlagi Cafovega gradiva iz Bovca. Kot del slovenske leksike pa v SSKJ še ni evidentiran, čeprav je širše znan in ga potrjuje vsaj še štajerski narečni vir: *guygat, -əm* 'gugati' (Weiss 1998: 252). Nanj posredno kaže tudi *gūncati, -am* 'gugati' (SSKJ), kar je ekspresivna manjšalnica tipa *tekcati, skakcati, jokcati/jocati* iz **gung-ca-ti*. Drugače o izpeljanosti Bezljaj ESSJ: I, 185. V črnovrškem govoru obstoječe razmerje *γūncət* 'gugati' : *γūcət* 'zibaje iti' kaže, da se je taka ekspresivizacija izvršila že v **gugāti* → **gug-ca-ti* = črnovr. *γūcət* (Tominec 1964: 97).

²⁰ Toda izven koroškega območja znano *ūčkati* 'otroka v naročju zibati', s prehodnim *-j-* tudi *ūjčkati* 'isto' je verjetno domača beseda. O tem Furlan v ESSJ: IV, 259.

Območja z refleksom tipa *jugati* niso povsem prekrivna z delovanjem sekundarne palatalizacije velarov pred sln. *ū > y*

Narečna baza	Območje izpričanosti	(J)ugati	Jungati	Jugljati	Ju(n)galica	Palatal. pred <i>ū > y</i>
Dolenjska	Petelinje	<i>jŷyajo se</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	–
	Barka	<i>'jy:ɣat</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	+
Primorska	Goriško	<i>jŷɣat</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	–
	Osp	<i>'jɣat se</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	+
	Črni Kal	<i>'juɣət</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>'jɣəlca</i>	+
	Sveti Anton	<i>'juɣət</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	+L ²¹
Rovtarska	Črni Vrh nad Idrijo	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>sɛ jũylɛ</i>	<i>ø</i>	–
Panonska	Porabje	<i>úgati (se)</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	–
Gorenjska	Kranjska Gora	<i>ø</i>	<i>júngati</i>	<i>ø</i>	<i>ø</i>	–
Koroška	Rožansko	<i>ø</i>	<i>júnhatə</i>	<i>ø</i>	<i>júnhəlca/ húj:žəlca</i>	–

Ker glagol *gúgati* 'zibati, majati' svoje slovanske sorodnike ima, in sicer v r. arhangelskem *gúgaty* 'zibati na gugalnici, majati' (Bezljaj ESSJ: I, 185), br. *gugáčy* 'sprehajati se, pohajkovati',²² srb. *gúgati*, *gúgām* 'sem in tja po lesu drsati s palčko, da bi se zanetil ogenj' (ÈSSJ: 7, 167) in hrv. čak. *gūngat (se)* 'zibati se, majati (se)' (Turčić 2002: 164),²³ glagol *júgati* pa ne, je slednji nastal iz prvega in ne obratno. Taka presoja je skladna z metodološkim načelom, ki pri ugotavljanju, kaj je bilo prej, v prednostni položaj postavlja eksterno, tj. slovansko, in ne interno, tj. v tem primeru slovensko evidenco. Tako relativno kronologijo med slovenskim razmerjem *gúgati* : *júgati* pa lahko potrjuje tudi slovenski glagol *zúzati*, -am 'gugati se', pf. *zúzniti*, *zúznem* 'zagugati se' (Pleteršnik), v katerem je treba prepoznati slovansko palatalno varianto h **gugati* in s tem tudi daljnjo korenisko povezanost s slov. **zybati*.²⁴

3.1 Slovensko-hrvaško *jugno* ← *gumno*

Enak rezultat *ju-* iz *gu-* kot pri *júgati* iz *gúgati* imamo v slovenščini pri leksemu *gúmno*. Oblika *júgnno* n, tudi *júgnna*²⁵ f je znana v južnonotranjski Hrušici kot *ǰǰynu* in Sabonju kot *jǰǰynu* (SLA), območju z delovanjem sekundarne palatalizacije velarov (Rigler 1963: 149), a tudi tam, kjer tega pojava ni, npr. v južnonotranjskem Sušaku *ǰǰynu* (Rigler 1963: 148).

²¹ Znak L ponazarja, da govor potrjuje le posredne, tj. leksikalne ostanke sekundarne palatalizacije velarov.

²² Beloruski pomen je torej leksikaliziran iz prvotnega 'majati'.

²³ Z enako ekspresivno nazalizacijo kot v sln. *gūngati*.

²⁴ O tem Furlan v ESSJ: IV, 427 s.

²⁵ Prehod v ženski slovnični spol se je izvršil prek nom.-akz. plurala, prim. tudi v krnskem *gúna* f 'svet za hišo ali okoli nje' (Pleteršnik), tolminskem *ǰúna* f 'travnik za hišo' (Dolini 1993: 180), bovškem *ǰú:na* f 'vrt ali sadovnjak v bližini hiše' (Ivančič Kutin 2007: 46) ← **gumьno* n, prim. gl. *huno* 'gumno', pl. *huna* 'parcela med skednjem in sadovnjakom ali vrtom', dl. *gumno* n 'vrt, sadovnjak, travnik za skednjem'. Glej tudi Bezljaj ESSJ: I, 186.

Oblika z vzglasnim *j-* je znana v Istri, prim. *'jyyna* (Malija, Padna, Gažon, Koštabona, Pomjan), *'jyynâ* (Krkavče, Šmarje), *'jugna* (Trebeše).²⁶ V nekaterih krajih s to obliko je delovanje sekundarne palatalizacije sicer še leksikalno ohranjeno, kot ponazarja spodnja razpredelnica:²⁷

	Jugno/jugna	Kuhalnica	Kila	Keber	Sekira
Malija	<i>'jyyna</i>	<i>'kuχənca</i>	<i>'kila</i>	<i>'čəbər</i>	<i>sə'kira</i>
Padna	<i>'jyyna</i>	<i>'kuχənca</i>	<i>'kila</i>	<i>'čəbər</i>	<i>sə'kira</i>
Gažon	<i>'jyyna</i>	<i>'kuχənca</i>	∅	<i>'kʲebər</i>	<i>se'kira</i>
Koštabona	<i>'jyyna</i>	<i>'kuχənca</i>	∅	∅	<i>si'kira</i>
Pomjan	<i>'jyyna</i>	<i>'kuχənca</i>	∅	∅	<i>sə'kira</i>
Krkavče	<i>'jyynâ</i>	<i>'kuχənca</i>	<i>'kilâ</i>	∅	<i>sə'kirâ</i>
Šmarje	<i>'jyynâ</i>	<i>'kuχənca</i>	<i>'kilâ</i>	∅	<i>sə'kirâ</i>
Trebeše	<i>'jugna</i>	<i>'kuχənca</i>	∅	<i>'čəbər</i>	<i>se'kira</i>

Oblika *jugno* je bila zabeležena že v Kastelec-Vorenčevem slovarju na prelomu iz 17. v 18. stoletje: *enu jugnu, en velik prostor, dvorišzhe, area*. Toda areal *jugno* sega v Istri tudi na hrvaško območje, kjer je *jügno* znano v Vodica in Slumu (Ribarić 1940: 154; ČDL: III, 533). To pa jasno kaže, da vzglasnega *j-* v *jugno/jugna* iz *gumno* ne bi smeli pripisovati delovanju slovenske sekundarne palatalizacije velarov, čeprav se oblika pojavlja tudi na območjih, kjer je njeno delovanje potrjeno.

Razvoj iz jsl. **gũmьno/gumьnó* do *jugno* je prepričljivo razložil Ribarić 1940: 1. c., ki je predpostavil, da je po asimilaciji *gumno* → **guvno* → **guno* prišlo do premeta v **ugno*, kjer je bilo vokalno vzglasje odpravljeno s protetičnim *j-*:²⁸

**gumьno:*

- (asimil.) **guvno* → (asimil.) **guno*
- (premet) **ugno*
- (proteza) **j-ugno*

3.2 Slovensko *jugati* kot disimilacijski rezultat iz *gugati*

Čeprav razlage *jugno* ← *gumno* zaradi drugačnega fonetičnega okolja ni mogoče aplicirati na primeru *júgati* iz *gúgati*, je zanj koristna v enem detajlu.

Ker za utemeljitev nastanka *júgati* iz *gúgati* v slovenščini systemskega fonetičnega vzorca ni na razpolago, se je treba poslužiti možnosti pozicijsko pogojenega razvoja. Vendar konkreten disimilacijski vzorec, ki ga par *jugati* : *gugati* predpostavlja, tj. *g* : *g* → *j* : *g*, v slovenščini do sedaj še ni bil prepoznan v nobenem primeru.

²⁶ Vsi istrski primeri so iz Cossutta 2002: 104, kjer avtorica za kraj Trebeše navaja, da so *gumno* oz. *jugno* tam pripravili tako, da so krvjki drek zmešali s pepelom, ga z vejo polili pred hišo, ga raztegnili in potem, ko se je posušil, tam mlatili pšenico.

²⁷ Gradivo v razpredelnici je iz Cossutta-Crevatin 2005 in Cossutta-Crevatin 2006.

²⁸ Ker je hrušiška oblika z območja z delovanjem sekundarne palatalizacije velarov, je Erjavc 1883: 205, nastanek vzglasnega *j-* iz *g-* pripisoval delovanju tega pojava. Erjavcve razlage upravičeno ni sprejel Ramovš 1924: 317, ki je domneval, da je do premeta prišlo že v **guvno* → **vugno*, kar naj bi po **ugno* dalo obliko s protetičnim *j-*.

V okviru razlage z disimilacijo je zato verjetno, da se je izvršila po vzorcu $C_1 : C_1 \rightarrow \emptyset : C_1$, ki ga npr. poznamo iz *martrati* → *matrati*, npr. por. pkm. *matrãti*, *matrán* 'mučiti' (Mukič 2005: 189). Rezultat takega disimilacijskega vzorca je bil glagol **úgati*, v širše izpričanem *júgati* pa je vzglasni *j-* protetičen. Torej istega nastanka kot v *júgno*. V porabskem *úgati* se torej po vsej verjetnosti še ohranja prvotni disimilacijski rezultat:

***gugati:**

→ (disimil.) sln. *ugati*

→ (proteza) sln. *j-ugati*²⁹

4 Sklep

V slovenščini je na območju, ki pokriva sodobno koroško (rožanski govor), gorenjsko (Kranjska Gora), primorsko (goriški govor, rižanski govor (Osp, Črni Kal, Sveti Anton)), rovtarsko (črnovrški govor), dolensko (pivški govor (Petelinje), brkinski govor (Barka)) in panonsko (porabsko narečje) narečno bazo, obstajal glagol *úgati/júgati* 'gugati, majati' ali izpeljanka *júgljati* ali ekspresivno nazalizirana varianta *júngati*. Besedna družina je po disimilacijskem vzorcu $C_1 : C_1 \rightarrow \emptyset : C_1$ in nastopu protetičnega *j-* v slovenščini nastala iz besedne družine *gugati, gugljati, gungati* ..., ki ima svoje slovanske sorodnike znane v hrvaščini, srbščini, ruščini in beloruščini.

Ker je bilo mogoče ugotoviti dokaj širok areal z disimiliranim glagolom *jú(n)g-(lj)-ati* ← *gú(n)g(lj)ati*, so primeri z vzglasnim *j-* z območij s sistemsko ali z leksikalno ohranjeno sekundarno palatalizacijo velarov (Barka, Osp, Črni Kal; Sveti Anton) zato lahko samo navidezno sekundarno palatalizirani.

VIRI IN LITERATURA

- Majda ANDOLŠEK, 1976: *Govor vasi Barke v Brkinih*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- France BEZLAJ ESSJ: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana 1976–2007.
- Rada COSSUTTA, 2002: *Poljedelsko in vinogradniško izrazje v slovenski Istri*. Koper.
- Rada COSSUTTA – Franco CREVATIN, 2005: *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre (SDLA-SI) I*. Koper.
- Rada COSSUTTA – Franco CREVATIN, 2006: *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre (SDLA-SI) II*. Koper.
- ČDL: *Čakavisch-deutsches Lexikon I–III*. Köln – Wien 1979–1983.
- Metod ČEPAR, 2009: *Ledinska in hišna imena v vasi Barka v Brkinih*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

²⁹ Zaradi porabskega vokalno vzglasnega glagola se prikazan disimilacijski vzorec kaže bolj verjeten, kot pa če bi predpostavili, da je vzglasni *j-* disimilacijski produkt. Pri taki predpostavki bi bilo namreč treba najprej domnevati, da sta v slovenščini znana disimilacijska vzorca $r : r \rightarrow j : r$ (npr. *farmošter* → *fajmošter*; *gartroža* → *gajtroža*) in $l' : l' \rightarrow j : l'$ (npr. *Ljubljana* → **jubl'ana* > nar. *jəblána*; Borovnica) odraz bolj splošnega $C_1 : C_1 \rightarrow j : C_1$ in da je vzglasni *j-* v porabskem *úgati* izpadel. Ta druga možnost se zdi zato manj verjetna, saj prva omogoča bolj sistemsko razlago vzglasnega *j-*.

- Dolini 1993: *Dolini Tolminke in Zadlašce*. Zbornik. Zbral in uredil R. Lipušček. Tolmin.
- Fran ERJAVEC, 1883: *Iz pótnie torbe*. Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., 195–351. ÈSSJ: *Ètimologièeskij slovar' slavjanskich jazykov I-*. Moskva.
- Veselka FIKON, 1975: *Dialektièno gradivo za govor vasi Pridvor pri Kopru*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Metka FURLAN, 2010: Črnovrški pridevnik pojeteek 'požrešen' (Tominec). Jezikoslovni zapiski 16/1 (v tisku).
- Oswald GUTSMANN, 1789: *Deustch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einer vorzüglichern abstammenden Wörter. Verfasset von Oswald Gutschmann*. Klagenfurt.
- Barbara IVANČIČ KUTIN, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana.
- Dušan JAKOMIN, 1995: *Nareèni slovar Sv. Antona pri Kopru*. Trst.
- Anton JANEŽIČ, 1893: *Anton Janežič-ev slovensko-nemški slovar. Tretji natis. Predelal in pomnožil France Hubad. V Celovci*.
- Ludwig KARNIČAR, 1990: *Der Obir-Dialekt in Kärnten*. Die Mundart von Ebriach/Obirsko. Wien.
- KASTELEC – VORENC: Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar*. Po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana 1997.
- Alferija KAVREČIČ, 1968: *Dialekt Pridvora pri Kopru (Sveti Anton)*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Tine LOGAR, 1957: *116 Osp*. Dialektološka točka Slovenskega lingvistiènega atlasa. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Tine LOGAR, 1981: Gornji Senik (Felsöszölnök; OLA 149). V: *Fonološki opisi hrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenaèkih in makedonskih govora obuhvaèenih opšteslovenskim lingvistièkim atlasom*. Uredil N. Filipoviè. Sarajevo. Str. 213–226.
- Tine LOGAR, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Uredila K. Kenda-Jež. Ljubljana.
- Václav MACHEK, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha.
- Francek MUKIČ, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Szombathely.
- Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronska izdaja. Uredile M. Furlan, H. Dobrovoljc in H. Jazbec. Ljubljana.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II*. Konzonantizem. Ljubljana.
- Fran RAMOVŠ, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII*. Dialekti. Ljubljana.
- Josip RIBARIČ, 1940: *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri* = Srpski dijalektološki zbornik. Knjiga IX. Beograd.
- Jakob RIGLER, 1963: *Južnonotranjski govori*. Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom. Ljubljana.
- Jakob RIGLER, 2001: *Zbrani spisi I*. Uredila V. Smole. Ljubljana.
- SLA: *Gradivo za Slovenski lingvistièni atlas*. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana 1970–1991.
- Josip ŠAŠEL, 1957: *Rožanski nareèni besednjak*. Rokopis. Hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Karl ŠTREKELI, 1887: *Morphologie des Görzer Mittelkarstsdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Wien
- Alenka TANKO, 1986: *Govor vasi Pivke*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Ivan TOMINEC, 1964: *Črnovrški dialekt*. Kratka monografija in slovar. Ljubljana.

Branko TURČIĆ, 2002: *Sedmoškojani*. Prvi čakavski rječnik. Rijeka.

Peter WEISS, 1998: *Slovar govorov Zadrebčke doline*. Med Gornjim Gradom in Nazarjami. Poskusni zvezek (A–H). Ljubljana.

Andreja ŽELE, 1996: *Kaku so živejli in si dejlali kratek cejt. Kratke štorije s Pivškega*. Ljubljana.

SUMMARY

The verb *úgati/júgati* 'to swing; to rock' or the derivative *júgljati* or the expressively nasalized variant *júngati* used to exist in Slovene, including the present-day Carinthian (Rož), Upper-Carniolan (Kranjska Gora), Littoral (Goriško, Rižansko (Osp, Črni Kal, Sveti Anton)), Rovte (Črni vrh), Lower-Carniolan (Pivka dialect (Petelinje), Brkini dialect (Barka)), and Pannonian (Porabje dialect) dialectal bases. With the dissimilation pattern $C_1 : C_1 \rightarrow \emptyset : C_1$ and the occurrence of the prothetic *j-*, this word family is in Slovene derived from the word family *gugati, gugljati, gungati* ..., which has Slavic-related words known in Croatian, Serbian, Russian, and Belorussian.

Since it was possible to establish a fairly broad areal with the dissimilated verb *jú(n)g-(lj)-ati* ← *gú(n)g(lj)ati*, the examples with the initial *j-* from the areas with systemically or lexically preserved secondary palatalization of velars (Barka, Osp, Črni Kal; Sveti Anton) can then only seemingly have secondary palatalization.